

Risico's nemen in een risicomaatschappij

Het thema 'global civil society' staat momenteel in het brandpunt van de maatschappelijke belangstelling. De sociaal-wetenschappelijke discussie hierover en het zich ontwikkelende netwerk beginnen een nieuwe maatschappelijke realiteit te vormen. Dat de overeenkomsten met een initiatief- en rugdekkingscultuur opvallend zijn, toont dit essay van Michaela Hordijk.

Michaela Hordijk

sociaal geograaf

Een kleine greep uit het nieuws van een willekeurige dag in maart. Op 18 maart meldt het actualiteiten programma NOVA dat Amerikaanse wetenschappers hebben vastgesteld dat bij muizen die besmet zijn met BSE, de gekke-koeienziekte, de ziektekiemen zich niet alleen in de hersenen, maar ook in het spierweefsel nestelen, in het bijzonder van de achterpoten. Mocht die besmetting van spierweefsel ook optreden bij runderen, dan zijn de huidige maatregelen om de overdracht van BSE naar de mens te voorkomen misschien onvoldoende, zo schrijven de onderzoekers in het wetenschappelijke tijdschrift *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Met andere woorden: in tegenstelling tot eerdere berichten van wetenschappers lopen we door het eten van rundvlees wellicht wel degelijk het risico besmet te worden. Het onderzoek wordt geleid door Stanley Prusiner, die in 1997 de Nobelprijs voor de geneeskunde kreeg toegekend voor zijn ontdekkingen op het gebied van de ziekte van Creutzfeldt-Jakob. Toch haast het Veterinair Instituut in Lelystad zich te verklaren dat deze nieuwe ontdekkingen niet verontrustend zijn. De uitkomsten zijn, aldus het instituut, het gevolg van de wijze waarop het onderzoek is opgezet. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het eten van biefstuk onveilig zou kunnen zijn. In dezelfde dagen verschijnt in de krant dat de kernreactor in Petten weer open mag van minister Pronk, 'omdat het scheurtje in de reactor niet groter is geworden'. Jarenlang dachten we dat er géén scheuren in de wand van een kernreactor mochten zitten, nu blijkt het tot een aanvaardbaar risico te zijn gebombardeerd.

Risicomaatschappij

Deze anekdotische nieuwselectie illustreert dat we heden ten dage leven in wat de Duitse socioloog Ulrich Beck 'de risicomaatschappij' heeft genoemd. De ongelukken die het gevolg zijn van de industriële of technologische processen, zoals de BSE-crisis en de kernreactoren, worden weliswaar keer op keer als unieke gebeurtenissen, als 'nieuws' gepresenteerd, feitelijk zijn dergelijke risico's en ongelukken een constante in onze moderne leefwereld geworden.

Nu is de mens al sinds de zondeval blootgesteld aan gevaar. Wat maakt 'de risico's' in de hedendaagse maatschappij anders dan de oude, traditionele gevaren als epidemieën en natuurrampen? Nieuw in de 'risicomaatschappij' is dat de risico's die we lopen de consequenties zijn van ontwikkelingen die we zelf in gang hebben gezet. Bovendien zijn we niet in staat de consequenties van deze industriële, technologische, wetenschappelijke vooruitgang te overzien. Daar waar vroeger zekerheid ontleend werd aan wat 'wetenschappelijk onderzoek' over een bepaald thema aan het licht bracht, is de onzekerheid over de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek onderdeel geworden van de publieke discussie over wat de risico's van onze moderne samenleving feitelijk zijn. Is er wel of geen sprake van een broeikas-effect, is de vermoedheidsziekte ME wel of niet het gevolg van de vele gifstoffen in het milieu? Is de toenemende onvruchtbaarheid bij mannen het gevolg van onze moderne leef- en voedingswijzen? Is er eigenlijk wel sprake van een afnemende vruchtbaarheid? Huizen de ziektekiemen die Creutzfeldt-Jakob kunnen veroorzaken nu wel of niet alleen in de hersenen?

Het einde van de natuur

De contouren van de moderne risicomaatschappij zijn verder ontwikkeld in een boeiende dialoog tussen Ulrich Beck en de Engelse socioloog Anthony Giddens. Giddens stelt dat de oorzaak van het ontstaan van onze risicomaatschappij is terug te voeren op twee fundamentele veranderingen die de ontwikkelingen in de twintigste eeuw kenmerken. De ene verandering noemt hij 'het einde van de natuur', de tweede 'het einde van de traditie'. Hoewel moeilijk tot op de dag precies te dateren, is het moment dat 'het einde van de natuur' aanbrak redelijk nauwkeurig aan te wijzen. Dat omslagpunt kwam op het moment dat mensen zich op een geheel nieuwe manier zorgen maken over de natuur. Honderden jaren waren de zorgen en angst van mensen gericht op de vraag 'wat de natuur hen aan zou kunnen doen', in termen van bijvoorbeeld aardbevingen, overstromingen, plagen en misoogsten. Maar ergens in de afgelopen vijftig jaar zijn we ons meer en meer gaan afvragen wat wij als mensen de natuur aandoen. Ik behoor tot de eerste generatie die reeds doordrongen van dit besef is opgevoed. Enerzijds liep ik als tienjarige trouwhartig met een collectebus langs de deuren om geld in te zamelen om de flamingo's van de ondergang te redden. Dit collecteren onderscheidt zich, denk ik, niet wezenlijk van de wijze waarop eerdere generaties kinderen zilverpapier spaarden ten behoeve van de armen in andere landen. Het 'geld inzamelen voor het redden van de flamingo's' hield nog een zekere illusie in stand, dat je als mens iets kon doen om de natuur te redden. Toch hing boven deze optimistische actie een donkere wolk die ik mij haarscherp kan herinneren. Bij ons thuis op de badkamerdeur hing een poster van het energiebedrijf. Op deze poster was de aarde afgebeeld als een bolkaars die langzaam opbrandde. De Noordpool was al geheel verdwenen en grote stukken van Scandinavië begonnen reeds te smelten. Deze boodschap diende ons op te wekken zuinig te zijn met energie, bijvoorbeeld het licht in de badkamer uit te doen als ik deze verliet. De boodschap die ik er als kind uit opnam, ging echter veel dieper. Ik groeide op in het dreigende besef dat de aarde eindig is, en dat deze eindigheid het gevolg is van wat de mensen 'haar aandoen'. Ik wist als kind al verdraaid goed dat noch het uitdoen van het badkamerlicht, noch het geld inzamelen voor flamingo's voldoende zouden zijn dit tij te keren. Duidelijk is echter dat het om de onvermijdelijke gevolgen gaat die onze vorm van 'modernisering' of 'voortgang' met zich meebrengt, en waarvan we de door ons zelf gecreëerde consequenties en risico's niet kunnen overzien.

Het einde van de traditie

De tweede fundamentele verandering noemt Giddens 'het leven na de traditie'. Leven na de traditie betekent in essentie dat het leven steeds minder geleefd wordt conform je door de traditie bepaalde lot. Wie je bent en wat je doet wordt niet langer bepaald door je geboorte, door de vraag of je man of vrouw bent, tot welke klasse of godsdienst je behoort, wat het beroep van je vader was. Ulrich Beck noemt deze verandering het 'individualiseringsproces', wat hij in zeer krasse termen beschrijft. Individualisering, zo zegt hij, betekent dat de biografie van de mens uit vastliggende structuren loskomt en als opgave in de handen van het individu gelegd wordt. Steeds meer van de biografie ontstaat op grond van zelfgenomen besluiten. Dit vraagt om een 'actieve handelingsgrond voor alledag', waarbij in het centrum het 'ik' staat dat op handelingskansen weet in te spelen en daarmee de zich voordoende keuzemomenten weet te benutten en op zinvolle wijze weet te verbinden met de eigen levensloop. Voor het waarmaken van je leven ben je steeds sterker op jezelf aangewezen. Dat betekent echter ook dat je de maatschappelijke structuren waar je mee te maken hebt, niet meer uitsluitend als van buiten opgelegde structuren kunt opvatten. Deze structuren zijn op zijn minst ook een consequentie van de door jou zelf genomen besluiten. Kenmerkend voor de mondialiserende samenleving is dat de individuele biografie ook steeds meer vrijkomt van de directe leefomgeving, van de plek waar je woont. Verbindingen strekken zich in toenemende mate uit over de gehele wereld, zij het in de vorm van directe contacten, zij het door middel van informatiestromen, zij het in de vorm van het bewustzijn dat ons handelen hier ook

gevolgen kan hebben in vergelegen werelddelen. Meer en meer wordt de werelddelen een bestanddeel van de eigen biografie, zelfs als we op deze voortdurend boven onze macht gaande uitdaging slechts met simplificaties, ontkenning en afstomping kunnen reageren.

Onzekerheid als enige zekerheid

Nu is een 'risicomaatschappij' niet per definitie 'gevaarlijker' dan een traditionelere samenleving; de aard van het gevaar is anders. In meer traditionele samenlevingen komen gevaren van buiten – bij voorbeeld in de vorm van een natuurramp – en worden als een levensgegeven opgenomen. In de 'risicomaatschappij' keren de negatieve neveneffecten van het moderniseringsproces als een boemerang bij ons terug. De angst en onzekerheid die de technologische vooruitgang oproept, wordt versterkt door de elkaar tegensprekende wetenschappelijke studies. Kenmerkend voor het begrip 'risico' is dat het bij mensen de behoefte oproept zich hiertegen in te dekken, de behoefte oproept het leven, en in het bijzonder de toekomst, te controleren. De industriële samenleving – die werd gedragen door het vooruitgangsgeloof en vertrouwen in de 'maakbaarheid van de samenleving' – heeft door de jaren heen een verfijnd stelsel van instituties en regelingen opgebouwd voor de verdeling van welvaart en groei, maar is dramatisch tekort geschoten waar het gaat om het omgaan met de onbedoelde neveneffecten van deze vooruitgang. De sociale conflicten zullen in onze samenleving steeds minder gaan over de verdeling van de welvaart, en steeds meer over de verdeling van de risico's over verantwoordelijkheidsvragen bij de gevolgen van catastrofes en over de vraag wie mag beslissen wie welke risico's mag lopen. De recente gerechtelijke uitspraak waarbij de directeuren van de vuurwerkfabriek S.E. Fireworks grotendeels werden vrijgesproken illustreert deze verwarring. Naar de mening van de rechter lag de verantwoordelijkheid voor de vuurwerkcramp niet bij S.E. Fireworks, maar bij de overheid, die volstrekt inadequaat was omgegaan met het risico van vuurwerkopslag in een woonwijk. Wie had de beslissing genomen dat vuurwerkopslag in een woonwijk een aanvaardbaar risico is? Flagrant detail: de rechtbank oordeelde tevens dat de explosie de directeuren niet erg aan te rekenen was omdat zij niet wisten dat vuurwerk massa-explosief is, zoals eigenlijk niemand zich van dit risico bewust was, zoals uit de verklaringen van de deskundigen bleek.

De onverwachte opkomst van Pim Fortuyn is een uitdrukking van de behoefte aan zekerheid in deze risicomaatschappij. In *De Groene Amsterdammer* schreef Aart Brouwer: 'Onvrede is vaak slechts de eerste aandrift. Collectieve verbanden zijn "weggeindividualiseerd" door een samenspel van ontkerkelijking, terugtrekking van de overheid en de werking van de vrije markt. Het nieuwe populisme is een afweerbeweging tegen de krachten die de bestaanszekerheid bedreigen. Het is een maatschappij die op alle gebieden onzekerheid produceert en waarin steeds meer traditionele, collectieve opvangmechanismen wegvallen, zodat we geen gezamenlijke zorgen, angsten en emoties meer onderkennen, maar alleen nog individuele problemen die ieder voor zich moet verwerken.' (1)

Nu is een stem op Fortuyn niet het enig mogelijke antwoord op de onzekerheden van de risicomaatschappij. De twee fundamentele veranderingen – een ongekennde toename van door ons zelf geschapen risico's en een op zichzelf gesteld individu – luiden een nieuwe fase van het moderniseringsproces in. Beck en Giddens noemen dit 'reflexieve modernisering': een individu en een samenleving die in staat zijn over het eigen handelen na te denken. Niet alleen individuen kunnen over hun eigen handelen nadenken, ook binnen organisaties en instituties kan dit, ook in een samenleving kan dit. Dit in staat zijn over zichzelf na te denken is voorbehouden aan de mens.

Het fenomeen op zichzelf is niet nieuw, de mate waarin het gebeurt, de intensiteit waarmee het gebeurt, de wijze waarop over het proces van verwerken van kennis wordt gedacht, ja, zelfs 'wordt gereflecteerd op de reflectie', zijn dit wel. Giddens spreekt in dit

verband zelfs over 'the reflexive project of the self' van de moderne mens. In deze tijd van mondialisering wordt het individu geconfronteerd met onthechtende en onmachtig makende krachten van fragmentatie, die 'het zelf' bedreigen. Tegelijkertijd ziet hij echter nieuwe mogelijkheden voor zelf geschapen sociale inbedding en daarmee het terugwinnen van zeggenschap. De vormgeving van de *individualisering* is een *maatschappelijk* vraagstuk, voegt Beck hieraan toe. En het is juist deze schijnbare paradox die het proces van bewustwording op gang brengt. Parallel aan de moderniseringsrisico's ontwikkelen zich de initiatieven van de 'civil society' en sociale bewegingen. De wensen tot individuele ontplooiing stuiten op maatschappelijke beperkingen. Dit brengt voortdurend nieuwe zoekbewegingen op gang, waarin nieuwe sociale vormen worden uitgetoet. Nieuwe gemeenschapsvorming wordt juist vaak in de protestvormen en ervaringen ontwikkeld. (2

Burgerinitiatieven

En dat is nu precies wat er gebeurt in wat is gaan heten de 'the global civil society'; een wereldbeweging van burgers die hun stem laten horen. Zoals ik in maart 2000 in *Motief* beschreef, is deze beweging in één klap zichtbaar geworden in wat is gaan heten 'The Battle of Seattle', toen tienduizenden demonstranten in de straten van Seattle een bijeenkomst van de Wereldhandelsorganisatie effectief ontwrichtten. Het zou een misvatting zijn de global civil society te beperken tot diegenen die sinds Seattle als 'anti-globalisten' van zich laten horen. In feite omvat het begrip 'global civil society' een ontelbare verscheidenheid aan burgerinitiatieven die zich kenmerken door wat Beck als karakteristiek van het individualiseringsproces beschrijft: het jezelf weer in nieuw geschapen sociale samenhangen plaatsen, waarin je de verantwoordelijkheid voor een buiten jouw directe eigen belang liggend doel met anderen wilt delen. Opvallend is dat Giddens zich onlangs expliciet uitsprak voor een inrichting van de samenleving met drie geledingen: de overheid, het economisch leven en een civil society, die elkaar onderling in evenwicht houden. (3 Daarbij is een vorm van directe democratie die het mogelijk maakt dat op lokaal niveau gezamenlijk beslissingen kunnen worden genomen van het grootste belang.

Op dit moment fascineert mij vooral de grondkarakteristiek van het 'antwoord' van deze global civil society op het door Beck geformuleerde dilemma dat in de context van de risicomaatschappij de vormgeving van het individualiseringsproces een maatschappelijk vraagstuk is. De verscheidenheid onder de groepen die met één zwaai allemaal onder deze global civil society gerekend worden is enorm. Het is een zeer bonte verzameling van grotere en kleinere groepen die ieder hun zeer specifieke eigen thema hebben, hun eigen idealen, niet zelden een eigen ideologie en zeker een eigen aanpak. De global civil society laat op zeer veel verschillende manieren zijn stem horen, de vele protestdemonstraties van wat in de media de 'anti-globalisten' zijn gaan heten is daar slechts één aspect van. De term 'anti-globalisten' dekt bovendien de lading niet. Veel mensen die participeren in de global civil society zijn niet tegen globalisering, zij laten een stem horen tegen de wijze waarop de globalisering op dit moment gestalte krijgt. 'Er is niet één beweging aan het opkomen, er ontstaan eerder duizenden bewegingen die op complexe wijze met elkaar verbonden zijn, ongeveer zoals hyperlinks op het internet. Er is een model van activisme aan het ontstaan dat de natuurlijke, gedecentraliseerde onderling met elkaar verbonden paden op het internet weerspiegelt, centra met koppelingen naar andere centra, die autonoom maar wel onderling verbonden zijn. Afgezien van concrete samenwerking op specifieke momenten functioneren de groepjes als afzonderlijke eenheden en nemen ze hun eigen strategische beslissingen.' (4

Sociaal Wereld Forum

Eén van de kristallisatiepunten van de global civil society ligt in de Braziliaanse stad Porto Alegre, een brandpunt van sociale vernieuwing, waar op zeer vergaande wijze wordt geëxperimenteerd met innovatieve vormen directe democratie en duurzaamheid. Deze

stad nodigde in 2001 voor het eerst de global civil society uit om deel te nemen aan een Sociaal Wereld Forum. Januari 2002 werd het tweede Sociaal Wereld Forum gehouden, het trok bijna 50.000 deelnemers van over de hele wereld. Er kwam een keur van onderwerpen aan bod, de ductus van de beweging drukt zich echter het sterkste uit in de door de deelnemers onderschreven 'Charter of Principles'.

'Het Sociaal Wereld Forum is een open ontmoetingsplek voor reflectie, een democratisch debat over ideeën, het formuleren van voorstellen, de vrije uitwisseling van ervaringen en het verbinden van effectieve acties voor groepen en bewegingen uit de civil society (...) die zich committeren om een wereldmaatschappij op te bouwen die gericht is op vruchtbare relaties binnen de mensheid, en tussen de mensheid en de aarde. (...) Het Sociaal Wereld Forum in Porto Alegre was een evenement gelokaliseerd in tijd en plaats. Het Forum brengt slechts organisaties bij elkaar, het pretendeert niet een orgaan te zijn dat de global civil society representeert. Van nu af aan is het een permanent proces van het zoeken naar en realiseren van alternatieven.' (5)

De global civil society antwoordt op de uitdagingen van de mondialiserende risicomaatschappij met het vormen van nieuwe sociale verbanden en netwerken tussen autonome individuen en organisaties. Het zijn vooral organisaties die zoeken naar vernieuwingen op lokaal niveau, die gebundeld een tegenwicht kunnen bieden tegen de uitwassen van de 'risicomaatschappij'.

Risiconemers

Ik heb veel vragen in dit essay bewust buiten beschouwing gelaten. Is er in de 'reflexieve modernisering' zoals Beck en Giddens deze beschrijven de werking van de 'bewustzijnsziel' te herkennen? Bieden de oplossingsrichtingen die zij voorstaan – een maatschappij waarin de overheid, het economisch leven en de civil society als drie autonome geledingen elkaar in evenwicht houden – aanknopingspunten voor de sociale driegeleding? Voor dit moment heb ik met dit essay het werken aan de initiatief- en rugdekkingscultuur in de Antroposofische Vereniging willen plaatsen in het kader van een actuele sociaal-wetenschappelijke discussie en de maatschappelijke realiteit van een zich ontwikkelend netwerk van de global civil society. Initiatiefnemers – per definitie risiconemers – kunnen zich door Anthony Giddens bemoedigd voelen, daar hij stelt: 'Het is jammer dat we "risico's" zo vaak negatief opvatten. We zouden het ook in een positiever licht kunnen zien. In termen van moedige initiatieven ten aanzien van een problematische en onzekere toekomst. De succesvolle risiconemers – of het nu gaat om ontdekkingen, in het zakendoen of in maatschappelijke acties – valt over het algemeen veel bewondering ten deel.' (6)

De DAVID-Alliantie: De Alliantie Voor Inspiratie en Duurzaamheid

In Nederland vormt de DAVID-Alliantie een kristallisatiepunt van de civil society. De DAVID-Alliantie stelt onder andere: 'De wereld is meer maakbaar dan we denken. Het gevoel "wij willen het anders en het kan anders" neemt toe, er zit verandering in de lucht! Wij voelen ons als David die Goliath zonder geweld kan overwinnen, om zo zijn enorme kracht dienstbaar te maken aan mens en natuur. Wij menen dat het in de wereld niet zozeer verkeerd gaat omdat dat in de menselijke aard zit, maar omdat wij allen soms in benarde posities terecht zijn gekomen. We kunnen gevangen raken in een langzaam groeiend onmenselijk systeem, waar wij geen invloed op lijken te hebben. Als we dat inzien, vinden dat het roer om moet en als we erin slagen om Goliath te veranderen, dan kunnen we op alle gebieden van het leven de door ons gewenste veranderingen aanbrengen. Zo kunnen de voorwaarden geschapen worden voor een echte sámenleving, waarin mensen weer vertrouwen in elkaar hebben, en waarin voldoende ruimte is voor al het andere leven. De deelnemers aan de DAVID-Alliantie hopen dat zo veel mogelijk kleine en progressieve organisaties en individuele personen zich aansluiten.' (www.david-alliantie.

nl.)

Er zijn enkele antroposofen die zich met hun initiatief bij de DAVID-Alliantie hebben aangesloten om de sociale driegerleding binnen de alliantie bekend te maken. Informatie over dit initiatief bij Margalit Laufer, tel. 030-6916832, margalit@freeler.nl.

Noten

1. Aart Brouwer, 'Een sprong uit het niets', Essay: Nieuw Rechts Populisme, *De Groene Amsterdammer*, 30 maart 2002
2. Ulrich Beck, *Risikogesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp 1986, pp 205-218
3. Anthony Giddens, 'Das Thema Die Zivile Bürgergesellschaft', *Frankfurter Hefte*, Friedrich Ebert Stiftung, vol. 47, no 6, 2000
4. Naomi Klein, 'Een vlooienoorlog als tegenbeweging', *Vrij Nederland*, 13 oktober 2001
5. Charter of Principles World Social Forum, www.forumsocialmundial.org.br
6. Anthony Giddens in 'Risk and Responsibility', *The Modern Law Review*, vol. 62, no 1, January 1999

Verder heb ik geraadpleegd:

- Ulrich Beck, *De wereld als risicomaatschappij; essays over de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang*, Amsterdam, De Balie, 200.
- Bryant, et al., *The contemporary Giddens: social theory in a globalizing age*, Basingstoke, 2001.
- Hordijk, M.A., 'De creatieve samenleving niet meer te onthoofden', *Motief nummer 28*, maart 2000, pp 10-16.
- De David-Alliantie: www.david-alliantie.nl

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 52, Mei 2002

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antroposofie.nl